РЕЦЕНЗИЯ

от доцент д-р Русана Христова Бейлери, Софийски университет „Св. Кл. Охридски“
за дисертационния труд за присъждане на образователната и научна степен „доктор“
на Брекена Церая Бека от Косово
на тема
„Литературни проекции на Скендербег (Йероним да Рада, Наим Фрашери, Григор Пърличев и албанската диаспора в България)“

Брикена Церая Бека е завършила албанска филология, бакалавърска степен, през 2007 г. и магистърска степен през 2015 г. в Прищинския университет. Работи като учител по албански език и литература в частна гимназия с икономически профил в Прищина. Преподавала е на хонорар в Университета в Гякова. Има опит в областта на книгоиздаването заедно със съпруга си. От 2019 г. тя е в контакт с в Катедрата по общо индоевропейско и балканско езикознание, а след представен научен текст по темата от 80 страници въз основа на магистърската теза, е зачислена като свободен докторант през 2020 г. Интересът ѝ към докторантурата не е спонтанен или общообразователен, а е резултат от постепенно натрупване на знания и работен опит с перспектива за прилагане на по-високата квалификация във висше учебно заведение.

Дисертацията на албански език се състои от 240 страници, разделена е на 13 глави, в които се съдържат необходимите атрибути за подобен труд. На български език е преведена значителна част от дисертацията съгласно изискванията на Закона.

Структурата на дисертацията отразява две цялостни посоки в разработката, които обуславят научната ѝ стойност и позволяват да се индивидуализира и разграничи от огромното количество научни текстове по тази тема. Първата посока е синхронен анализ на най-значимите автори от най-общо средата на XIX век от Албания, итало-албанската общност, България и албанската колония у нас. Втората посока е спираловидно-диахронна – проследява какво се е променило при представителни автори от същите тези общности в края на XX век. Брикена Церая Бека интуитивно се е ориентирала към аргументирано и приносно разширяване на рамката на заглавието, макар че не го е заявила достатъчно категорично в началото и не го е обобщила достатъчно убедително в изводите.

Горепосочената рамка на дисертацията води естествено до теоретичен дебат или поне разсъждения върху метода на сравнителното литературознание – дали пресичането на границите в рамките на една национална литература попада в обсега на метода и доколко е обосновано да говорим са „самоимагология“ в начина по който една национална диаспора вижда страната-майка и представителите на същата диаспора в други страни. Докторантката не се е задълбочила в теорията, но можем да признаем за важен резултат от обучението ѝ, че я е поставила и илюстрирала на практика в подхода си към разработката,

Смятам, че след като отлежи написаното, ще осъзнае, че използваният формат е много съществен принос по темата.

Предварителната работа по дисертацията е върху литературните проекции на албанския национален герой Скендербег (1405-1468) у двама ключови автори от албанското Възраждане – Йероним де Рада (арбъреш, итало-албанска литература от началото на XIX век) и Наим Фрашери (родоначалник на съвременния период в албанската литература). Авторите са свързани помежду си от възрожденския период, но отразяват два различни подхода към поетизирането на националния герой на Албания. Трябва да се отбележи, че Скендербег в литературата има един основен прототип – това е книгата на Марин Барлети, написана на латински през XV век. Съществено е, че през XV век все още няма писмени произведения на албански език и всички творби от този период са на латински, като творбата на Марин Барлети за Скендербег остава сред най-ценните документални източници. Известно е, че произведението за големия национален герой "История за живота и делата на Скендербег" (Historia de vita et gestis Scanderbegi, Epirotarum Princis) е посветено на внука на Скендербег, Фердинанд, живеещ в Неапол. То е в основата на повечето литературни интерпретации на образа на Скендербег, включително и поемата на Григор Пърличев „Скендербей”. Напълно логично и задължително е подобна тема да разгледа историко-литературните корени, а също отражението на цялата епоха на Скендербег в литературата, защото тя става вдъхновител и опорна точка на идеолозите на Албанското национално възраждане (Rilindja). В първа глава е аргументирано именно връщането към тази епоха, която бива наречена от Йероним де Рада „Moti i Madh”, (Великото време) и остава известна така и до наши дни.

Втора глава се спира на произведението на Йероним де Рада „Несретният Скендербег“, като акцентът е художественият анализ. Във втора глава наблюдаваме същностни разсъждения за идеалистичния дух на творчеството, за митологизацията на героя, за историческите и литературни източници и т.н. Трета глава е посветена на Наим

Фрашери и по-конкретно на видовете дискурс в произведението „История на Скендербег“ – лиричен, нравоучителен, обобщаващ и оценъчен. Авторката работи по модерна теоретична рамка, създадена от косовския литературен критик Сабри Хамити, която се стреми да разгледа творбите по структурно-формалистичен метод, който да изолира въздействието на средата, идеологията и извънлитературните фактори като цяло. Факт е обаче, че подобни опити дават реален резултат при много малко албански автори. Причината е, че албанската литература, особено литературата от възрожденския период, е органично свързана с обществените процеси. Подобна зависимост я прави функционално подчинена на водещите социални и политически теми и в крайна сметка изследователите и критиците стигат до тях, при все стремежа си да ги избегнат. Въпросният подход създава затруднение в чуждестранна среда, каквато е настоящата, защото предполага информираност и фактологични знания от читателя, върху които да надгради с независим художествен анализ. В процеса на работата докторантката е успяла да преформатира структурата на първоначалния проект, което прави втора и трета глава четивни и стойностни на български език. Смятам, че подходът е интересен и е напълно валиден след като съдържанието е удачно адаптирано и за чуждестранна аудитория. В уводната част при методологията извършената преработка би могла да се артикулира и това безспорно би уплътнило теоретическата основа.

Четвърта глава е посветена на българския автор Григор Пърличев, който през 1861 г. пише драмата в стихове „Скендербей". Произведението е посветено на последната обсадата на крепостта Круя през 1467 г. Българската литературна критика изобилства от текстове за автора и за това произведение. Важно е да се отбележи, че нито авторът, нито произведението имат същата популярност в албаноезичните среди. Негов превод е издаден през 1968 г. в Тирана от албанския драматург Спиро Чомора (Spiro Çomora, 1918-1973), библиографските данни за превода и в интернет са объркващи и неточни, а за самото произведение е писано спорадично. През 2005 г. по повод 600 години от рождението на Скендербег влиятелният тогава ежедневник “Shekulli” публикува кратки данни за превода с призив да се преиздаде, но това не е направено. За съжаление докторантката не изяснява прецизно този момент, което е съществен недостатък и пропусната възможност за безспорен научен принос и към българистиката. Разбира се насочването на фокуса към автора произведението и популяризирането му в албаноезичните среди е значимо само по себе си, още повече, че дисертацията обръща внимание и на поемата „Сердарят“, която не съм срещала да е преведена и позната на албански език. По препоръка на научния ръководител докторантката се е запознала с

книгата на Кирил Топалов „Григор Пърличев – живот и дело“, София, 1983, но мога да предположа, че това е повърхностно от начина по който е цитиран. Смятам, че поне информативно за албанските научните среди може да се включат библиографски данни за основни трудове върху автора в България.

Интересно е включването чрез пета глава на романа на английския автор и известен с балканската си роля политик, Бенджамин Дизраели, „Възходът на Скендербег“ (The Rise of Iskander, 1833). Романът е класическо произведение на западноевропейския романтизъм и съпоставката му с балканско и национално-романтичния дух на останалите автори от същия период е както любопитна, така и отрезвяваща. Романът е „открит“ от албанологията чак в края на 90-те години на XX век, а преводът му е от 2018 г., което прави анализът му приносен.

Шеста глава представя основните албански колонии в чужбина през Възраждането, а седма глава прави преглед на произведенията на албанската колония в България и най-вече на публикуваните в годишника-алманах „Национален календар“. Има известно отклоняване от темата в посока на общо патриотичните творби, което смятам за излишно. Най-същественото произведение, което е публикувано от албанския писател в България Тома Кацори (1922-2008) през 1962 г. в албанския научен печат е драма в ръкопис на албанския интелектуалец в България, Перикли Чили(ев). За драмата не е писано и говорено повече, което придава научна и популяризаторска стойност на частта, посветена на нея в седма глава.

Най-силният авторски анализ в дисертацията е свързан със съвременния представител на албанската колония в България, Тома Кацори. Той започва през 1962 г. издаването на своя роман за Скендербег, който по-късно е спрян по идеологически съображения, а и поради политическия разрив между Албания и страните от социалистическия лагер. Романът на Тома Кацори е публикуван през 2005 г. в Република Северна Македония на албански и започна да се изследва чак след 100-годишния юбилей на автора през 2022 г. и издадената монография за него от Катедрата на албански език. При работата с архива на Тома Кацори установих, че романът е подготвен в ръкопис и на български език, но е останал неиздаден. Представянето на този автор и независимият литературен анализ на романа са безспорен научен принос на Брикена Церая Бека. Тя е отбелязала факта, че негови идоли от албанското възраждане са именно Йероним де Рада и Наим Фрашери и е проследила късния полъх на възрожденските процеси. Особено убедително е разгледала диахронното развитие на образа на Скендербег в характерния за XX век жанр – исторически роман. Брикена Церая Бека е уловила теоретическа

посока, която не е разгледана по този начин в монографията за Тома Кацори, задълбочила се е и е дала убедителен глас на своя прочит. Смятам, че осма и девета глава съставляват материал за отлична студия на български език, ако се преведат изцяло и оформят съответствено.

Десета и единайсета глава връщат анализа там, откъдето започва – бинарната комбинация между албански автори от Балканите и арбърешки автори от Италия, но спираловидно - вече в края на XX век. Смятам, че авторката би могла да извлече повече от тази съпоставка, отколкото индивидуален анализ на произведенията.

Дванайсета глава „Тенденции за национален епос" споменава по-късни автори в албанската литература, опитали да създадат национално-епически творби. Основателно е отпаднала първоначалната идея за сравнение с българската литература от възрожденския период, което би звучало повърхностно и изкуствено.

Библиографията и разнообразна. Използвани са някои литературно-исторически и критически материали от втората половина на XX век, чиято терминология и концепция понякога звучи анахронично, но самите автори продължават да са авторитети в своята област.

Брикена Церая Бека има необходимия брой научни публикации. Една от тях е посветена на разказите на Тома Кацори с емигрантска тематика и е на английски език в българското списание „Филологически форум". Останалите са на албански език.

Заключение: Дисертацията на Брикена Церая Бека отговаря на изискванията за получаване на образователната и научна степен „доктор" в професионално направление 2.1. Филология.

София, Рецензент:

09.02.2025 г. (доц. д-р Русана Бейлери)